

Keskustelua

– Huippututkija "Kailalle" (Jyri Puhakainen)

Merkillinen on nykyinen tietoyhteiskunta. Kun oikaisen *Tieteessä tapahtuu* -lehden numeroon 7/98 päätoimittaja Jan Rydmanin puutteellisia tietoja kirjastani *Persoonan kieltäjät*, saankin törmätä lehden ilmestyessä Rydmanin sijasta akatemiaprofessori Kai Kailan vastineeseen Puhakaiselle. Tiede on tosiaanakin itseään korjaava "avoin järjestelmä", jossa hyvät veljet valistavat pyyteettömästi toisiaan.

Aion aluksi jättää Kailan kirjoitelman silleen, mutta päätin kuitenkin vastata:

1. Varsinainen substanssi. Kailan pahoittelee aluksi vastineessaan sitä, että mediatapahtumien aikakaudella kukaan ei tunnu olevan kiinnostunut varsinaisesta substanssista. Olen samaa mieltä. Aivotutkijat ja geneetikot levittivät mediassa omaa propagandaansa eikä juuri kukaan älähdä. Saamme lukea, että "väkivaltaisuutta ja alkoholismia aiheuttava geeni on löytymässä" (*HS* 17.11.1998) ja että "skitsofreniaan ei sairastuta ellei ole perittyä alttiutta tai hermoston kehityksellisiä häiriöitä" (*HS* 26.10.1998). Tämä ei kuitenkaan riitä aivotutkijoille. Valtaa pitää saada lisää. "Aivotutkijoiden mielestä asiantuntijaraati voisi seurata valtiomiesten aivotoimintaa" otsikoi Aamulehti (2.10.1998). Raati olisi tietenkin "puolueeton". Se voisi päättää Jorma Palon johdolla "presidenttiehdokkaan ylärajaksi 65 vuotta" (*Suomenmaa* 23.9.1998) ja asettaa presidentille myös painorajoituksen: "Ihan sääliksi käy, ettei hän pysty tekemään painolleen mitään. Olisi tietysti ilo seurata reipasta ja hyväkuntoista presidenttiä, joka hiihtää tai pelaa lentopalloa sen sijaan, että kaikki joutuvat jännittämään pääseekö hän portaita ylös ja alas." (*IS* 24.9.1998).

2. Epäilyttävät motiivit ja riitaa haastaminen. Kaila ei hyväksy aivotutkijoihin kohdistamaani kritiikkiä. Hänen mielestään motiivini ovat epäilyttäviä ja tapani painottaa argumenttejani rikkovat entisestään humanistien ja luonnontieteellisesti suuntautuneiden välejä. Sehän on mainiota. Kunnon riita on parempi kuin laiha sopu. Valitettavasti luonnontieteilijöistä on vain harvoin vastusta motivoituneelle humanistille.

3. Oikea ja väärä filosofia. Kailan mukaan en ole oikea filosofi. Kailalaisessa puhtaassa ja objektiivisessä filosofiassa ei ole iva ja vääristelyä. Siksi hän panee sanan filosofia kohdallani lainausmerkkeihin. Tämä on mielestäni hyvä ajatus. Olen aina halunnut erottaa Eino Kailan, G.H. von Wrightin, Jaakko Hintikan jne. tapaisista filosofeista. Lainausmerkit sopivat minulle ivaajana ja vääristelijänä hyvin. En halua karahdaa tieteellisen realismin autiolla niiniluodolle. Tiede ei todellakaan ole minulle todellisuuden määrittämisen auktoriteetti.

4. Materialismin profetia. Kaila esittää, että hänen ontologisten sitoumustensa arvailu on "hillitöntä fantasiointia". Hän kysyy, mikä kohta hänen kirjoituksestaan kertoo jotakin hänen ontologisista sitoumuksistaan. Vastaan, että tietenkin koko hänen kirjoituksensa "Neurobiologia – Silta fysiikasta psykologiaan", jossa hänen tarkastelee neurobiologian näkökulmasta ihmisen olemista. Kuvatessaan ihmistä ja ihmisen tutkimusta Kaila tekee ihmisen olemassaoloa koskevia ontologisia ratkaisuja, jotka näkyvät hänen kuvauskategorioissaan ja käsitteissään. Nämä ilmentävät materialistista suhtautumista ihmisen ongelmaan. Esimerkiksi oppiminen perustuu Kailan mukaan "synapsivälityksen vahvistumiseen kahden neuroniryhmän välillä" (eikä esim. ihmisen kokemusmaailman avartumiseen dialogisissa suhteissa toisten ihmisten kanssa). Kaila tervehtii myös ilolla "tietoisuuden tutkimusta neurobiologiassa". Tiivistetysti: Kaila näyttää edustavan senkaltaista materialismia, joka pyrkii selittämään kokevaa, ymmärtävää ja toimivaa ihmispersoonaa aineellisuuden antamalta perustalta. "Emme voi ymmärtää maailmaa ellemmme ymmärrä aivojemme toimintaa", kirjoittaa Kaila. "Filosofina" tekee mieli sanoa, että ontologisista valinnoistaan on vaikea päästä eroon vaikka usean materialistin mieli tekisikin.

5. Reduktionismi. "Puhakainen syyttää minua reduktionismin propagoinnista", kirjoittaa Kaila. En ole syyttänyt enkä syytä Kaila mistään. Totean vain, että Kailan kirjoitus tarjoaa erään esimerkin sellaisesta lähestymistavasta, jossa ihmisen olemassaolon moniulotteisuus palautetaan aivoihin. Kailan mukaan kokonaisen ihmisen sijaan aivot "rakentavat mallin maailmasta". Niin ikään hänen maailmankuvassaan "aivotutkimuksen merkillisimpiä piirteitä on se, että tutkija ja tutkimuskohde ovat yksi ja sama." Aivotutkimus on siis ilmeisesti sitä, että aivo tutkii toista aivoa.

6. Vastuu ja persoona. "Olen kuitenkin samaa mieltä Puhakaisen (ja monen neurobiologikollegani) kanssa siitä, että yksilön vastuu itsestään katoaa, ja erityisesti ihmisen vastuu toisistaan katoaa, jos patologisen aggressiivisuuden, alkoholismin ja monien muiden psyykkisten sairauksien perimmäisenä tekijänä pidetään esimerkiksi hermovälittäjäaineen vajaatoimintaa", Kaila esittää. "Tieteellisesti valaistunut" henkilö kieltää nykyään ihmisen vapauden ja vastuullisuuden ja korvaa nämä kausaalis-deterministillä ihmisen selityksillään. Tämän taustalla on modernin tieteen oppi, joka muuttaa ihmisen toiminnan tapahtumiksi ja lähtee siitä oletuksesta, että ihmisen olemassaolo voidaan ymmärtää aineellisuuden pohjalta. Ihmisen "aggressiivisuuden purkaus" (toiminta) on tässä katsonnassa samanlainen ilmiö kuin "tulivuoren purkaus" (tapahtuma). Tällaisessa lähestymistavassa oletetaan, että aine tai materia on varmasti olemassa ja juuri aineellisuudesta lähtien tulee etsiä ratkaisua siihen, miten ihminen on mieltävä ja ymmärtävä olento ja miksi hän toimii niin kuin toimii. Tällöin syrjäytetään se eksistentiaaalinen tosiasia, että ihmispersoona on olemassa ymmärtävänä ja toimivana olentona ilman, että siihen tarvitaan mitään tieteellistä tai filosofista todistusta. Useimmat meistä kokevat olevansa omaa elämäänsä ohjaavia ja ymmärtäviä persoonia. Kohtaamme myös muut ihmiset elämäänsä ymmärtävinä ja ohjaavina persoonina. Moderneille ihmisen selittäjille persoona ei kuitenkaan ole todellinen. Heille on todellista aine, tiede ja ihmisen toiminnan selittäminen geenien ja aivoprosessin pohjalta.

7. Mielisairauden myytti. Kaila uskoo "psyykkisten sairauksien" olemassaoloon ja pitää myös alkoholismia ja "patologista aggressiivisuutta" sairauksina. Minä näen asian toisin. Mielisairauksia (tai psyykkisiä sairauksia) ei ole olemassa. Ne asiat, joita virheellisesti nimitämme mielisairauksiksi ovat todellisuudessa ihmisten kokemisen ja elämisen tapoja – hyviä tai huonoja – riippuen siitä kuka ihmisen kokemusmaailmaa, käyttäytymistä ja toimintaa arvioi. Monet ihmisen ongelmat, joita lähestymme "mielisairauksina" ovat omaa elämän pelkoamme; pelkoamme elää ja kuolla, pelkoamme olla erilainen, pelkoamme elää erilaisten ihmisten kanssa. Tämän pelon me peitämme lääketieteelliseen ja psykiatriseen valepukuun ja puhumme neurooseista ja psykooseista, hysteriaasta ja psykopaattisuudesta, maniasta ja pakkomielleisyydestä, depressiosta ja paranoiasta. Sanomme, että ihmisellä on neuroosi tai psykoosi, että hän on psykopaattinen tai asosiaalinen persoonallisuus, koska arvioimme hänen toimintaansa ja tapaansa elää. Psykiatriset käsitteet ovat tosiasiasa määritelmiä, joilla luonnehditaan persoonan kokemusmaailmaa, käyttäytymistä ja toimintaa. Puhe mielisairauksista (tai psyykkisistä sairauksista) on harhaanjohtavaa. Kun nykyinen lääketieteen ja psykiatrian mytologia luonnehtii persoonien kokemusta ja käyttäytymistä sairauskäsittein, ihmisiä ohjataan ajattelemaan, että oman elämän haasteeseen vastaaminen on sairaus. Tämä on epäeettistä ihmisen elämän medikalisoimista ja sairauden käsitteen väärinkäyttöä. Mielisairaus on mielestäni väärä määritelmä persoonan elämisen ongelmiin ja niihin konflikteihin, joita hänellä on muiden ihmisten kanssa. Niin sanottuja mielen ongelmia tulisi tarkastella ihmisen olemassaolon, merkitystenannon ja kokemusmaailman muodostumisen kysymyksinä eikä sairauden ja terveyden asioina.

Tämä lähestymistapa ei tietenkään kiellä ihmisten hätää ja tuskaa elämässä. Se pyrkii asettamaan kysymykset eettiseen, persoonan elämäntarinalliseen ja sosiaalis-poliittiseen yhteyteen sen sijaan, että pitäisi elämäntaidollisia ongelmia esimerkiksi aivosairauksina. Thomas Szasz ja Lauri Rauhala ovat jo vuosikymmeniä oikein ehdottaneet, että ilmiöt, joita nyt kutsutaan mielisairauksiksi siirrettäisiin pois sairauskategoriosta ja niitä tarkasteltaisiin ilmentymänä ihmisen kamppailuista sen kysymyksen kanssa, miten hänen tulisi elää elämänsä.

Kun ollaan tekemisissä ihmisten elämän ongelmien kanssa olisi taudin ja sairauden käsitteet kokonaan unohdettava. Näin lähestymällä ei nähdä ongelmien eksistentiaalista luonnetta. Sairausajattelussa harhaidutaan väärin kysymyksenasetteluihin ja etsitään ongelmiin ratkaisua vika suunnasta. Arvo-ongelmat, elämän tyhjyyden ja arvottomuuden tunnot, uskonnollinen hätä ja epätoivo, tunnekylläisyys ja hankaluudet ihmissuhteissa, epäluulot ja yksinäisyyden tunnot, katkeruus, syyllisyys ja toisten syyttely, turvattomuus ja alemmuuden tunne, ahdistuneisuus, masennus ja pelot yms. eivät ole tauteja. Ne kuvaavat sitä, että ihminen elää ja omaa elämässään ongelmia. Siksi ei pitäisi lähteä etsimään elintoiminnallista sairautta, joka aiheuttaa meissä elämisen kysymyksiä ja lähestyä niitä sairaala-, lääke- ja lääkärikeskeisesti.

8. Geneettinen determinismi. "Geneettinen determinismi on

menettänyt näennäistieteellisen pohjansa. Saattaa kuitenkin kestää kauan ennen kuin tämä sanoma saavuttaa neurobiologiaa ja genetiikkaa tarkastelevat "filosofit", kirjoittaa Kaila. "Filosoifeille" Kailan sanomassa ei ole mitään muuta uutta kuin hänen omalaatuinen näkemyksensä "filosoifeista". "Filosoifeille" tällainen tiede on jo kauan aikaa ollut itsepetoksen muoto. Ihminen yrittää paeta omaa vastuutaan ja vapauttaa esineellistettyyn ideamaailmaan. Jotkut filosofit ja tiedemiehet ovat kuitenkin yhä innoissaan ihmisen tarkastelemisesta esineenä ja tästä poroporvarismin alalajista.

9. Vapaa tahto/Vapaus. "On uskoton väärinkäsitys, että neurobiologit (siis ammattikuntana kollektiivisesti) kiistäisivät vapaan tahdon ja tajunnan. Tietenkin on olemassa neurofilosoifeja, jotka eivät onnistu liittämään vapaan tahdon akteja selitysmalleihinsa – mutta "filosofinen" argumentointi joka kaataa tästä seuraukset koko ammattikunnalle on ... ehkä hieman yliammuttu" kirjoittaa Kaila. Hän sanoo tuntevansa lukuisia neurobiologeja eikä kukaan heistä ole kieltänyt vapaata tahtoa. En tiedä kuka on väittänyt, että neurobiologit kollektiivisesti kiistäisivät vapaan tahdon. En minä aikanaan. Olen esittänyt, että aivotutkimusta hallitsee ihmiskäsitys, jossa vastuullisesti ja vapaasti toimiva ihminen yritetään tehdä tarpeettomaksi ja hänen toimintansa selitetään aivojen fyysikaalisista, kemiallisista ja biologisista prosesseista johtuvaksi. Kailalle vapaa tahto on "wittgensteinilainen looginen säiliö" joka ei ole "empiirisesti havaittava ilmiö". Minä en puhu vapaasta tahdosta, vaan vapaudesta. Vapaus ei ole kuitenkaan minulle mikään "looginen säiliö", vaan jokapäiväiseen elämään kuuluva kokemuksellinen (empiirinen) tosiasia.

10. Tieteen poliittisuus. Kailan mukaan on triviaalia todeta, että kaikki tiede on poliittista. Jos tieteen poliittisuus todellakin on itsestään selvää, miksei tutkijoiden käsityksiä maailmasta ja elämästä pidetä yleisemmin arvoihin sitoutuvina poliittisina kannanottoina? Väitän, että varsin yleinen käsitys on, että tiede on arvoista ja politiikasta vapaa alue. Tiedemiestä ei suinkaan pidetä lihallisena ihmisenä, joka tutkimuksissaan esittelee omaa rajoittunutta maailmasuhdettaan ja elämäntähtäystään, vaan pikemminkin abstraktina tietoteoreettisena subjektina, joka Kailan sanoja lainatakseni "systemaattisesti hahmottaa maailmaa ja siinä vallitsevia säännönmukaisuuksia". Tätä tietoteoreettista asennoitumista ovat erityisesti vastustaneet filosofit, jotka ovat ammentaneet ajattelunsa aineksia fenomenologiasta ja eksistentialismista. Olen myös itse korostanut tieteen sidosta elämismaailmaan ja sitä, että ihmistutkimus on aina ruumiillisen persoonan akti toista ihmistä kohti.

11. Persoonan kieltäjät. Kaila kertoo, ettei ole lukenut kirjaani Persoonan kieltäjät. Voin lahjoittaa valistusmielessä yhden kappaleen, jos huippututkija Kailalla on siihen "filosofista" mielenkiintoa.

*Jyri Puhakainen
Filosofian dosentti
Tampereen yliopisto*

– Vielä Puhakaiselle (Jan Rydman):

Kun ampuu maalia katkaistulla haulikolla, niin helposti käy niin, että suurin osa hauleista lentää sinne sun tänne. Eikä voine olla Puhakaiselle suuri yllätys, että hänen valitsemansa argumentaation tyyli saavuttaa tiukan palautteen (mm. *Tieteessä tapahtuu* 7/1998 tai TV1:n Kaken pesula 22.11.). Kun Puhakainen edellisessä vastineessaan (*Tieteessä tapahtuu* 7/1998) epäili allekirjoittaneen tietämättömyyttä ja ajattelukyvyyn kehittymättömyyttä ("olisi hyvä osata ajattelun alkeet"), niin en katsonut olevan suurempaa tarvetta vastata. Mitäpä siihen itse osaisi sanoa.

Kun Puhakainen kirjoitti itse substanssipuolesta, siitä möröstä jonka hän on rakentanut ja jota vastaan hän hyökkää, vastineen kärki kohdistui mielestäni varsin selkeästi akatemiaprofessorin Kai Kailan artikkeliin *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä 6/1998 ("Kaila väittää vakavalla naamalla" jne.). Niinpä en voi parhaalla tahdollakaan pitää outona, että juuri Kaila vastasi Puhakaiselle.

Puhakainen ei "halua karahtaa tieteellisen realismin autiolle niiniluodolle". Ei se taitaisi kyllä pahaakaan tehdä. Eikä siellä niin autiota taida olla.

Siitä olen iloinen, että tässä vastineessaan Puhakainen hillitsi mielensä ja jätti eräät sähköpostiviesteissä käyttämänsä ilmaiset pois.

– Kuinka geneettisesti eriseuraisia me olemme? (Jaakko Anhava):

Professori Tatu Vanhasen muuten mielenkiintoisessa kirjoituksessa Keräilijä-metsästäjät ennen ja nyt (*Tieteessä tapahtuu* 7/98; selostus Michael, Henry ja Kathryn Daviesin teoksesta *Humankind the Gatherer-Hunter*) pari kohtaa antaa aihetta huomautuksiin.

1. Antiikin Kreikan kaupunkivaltiodemokratia ei ollut niin ainutlaatuinen historian poikkeusilmiö kuin Daviesit ja Vanhanen näkyvät esittävän, ei myöskään heidän siihen rinnastamansa muinaisgermaanien yhteiskunta (jonka perintöä he jopa kiittävät teollisesta vallankumouksesta). Kreikka oli kauan ainoa historioitsijoille lähemmin tuttu kauppiasluokan dominoima kaupunkivaltiojärjestelmä - ja ainakin ainoa, josta länsimaiset poliittiset filosofit jotakin tiesivät. Mutta yhtä lailla esim. Foinikian, Pohjois-Intian (1. vuosituhannella eKr.) ja jopa muinaisen Sumerin (3. vt. eKr.) kaupunkivaltioissa oli keskeisenä vallankäyttäjänä vapaiden miesten kansankokous. Ylipäätään maailman eri osien ja, kuten etenkin sumerilaiset osoittavat, hyvin eri aikojenkin kauppakaupunkivaltioiden poliittisissa järjestelmissä on ollut paljon yhteistä; professori Heikki Ylikangas ilmaisi sen sanomalla: "Sana demokratia on kreikkaa ja se voisi olla vaikkapa foinikiaa." (*Mennyt meissä*, WSOY 1992, s. xxx.) Toki eri kulttuuripiirien kaupunkivaltiot olivat myös monessa suhteessa erilaisia, mutta samoin olivat yksinvaltaiset imperiumitkin (Egypti, Babylonia, Assyria, Persia, Rooma, Kiina) monista yhtäläisyyksistään huolimatta. Myöskään muinaisgermaanit eivät olleet edes Euroopassa ainoa kansa, jonka parissa maan (tai muiden tuotantotekijöiden) omistus oli hajautunutta: ei tarvitse mennä kauemmas kuin Länsi- ja Keski-Eurooppaa ennen heitä hallinneisiin keltteihin.

Tämä huomautus ei sinänsä vaikuta Daviesien ja Vanhasen keskeiseen teesiin, että demokratia ja resurssien tasa-arvoinen saatavuus kuuluvat yhteen.

2. Vakavampi, suorastaan harhaanjohtava on sen sijaan väite, että "keräilijä-metsästäjien yhteisöt olivat etnisesti homogeenisia" ja että niiden ollessa vallitseva yhteisömuoto "ihmiset hyvin harvoin joutuivat kosketukseen selvästi erilaisten ihmisten kanssa" (s. 70).

Käsitettä "etninen ryhmä" tosin on tavattoman vaikea määrittellä, mutta ainakin yksi tärkeä kriteeri on yhteinen kieli. Ja jos onkin totta, että esim. Uudessa-Guineassa yhteisöillä perinteisesti harvoin oli yhteyksiä sataa kilometriä kauemmas, tämän matkan säteellä saarella tyypillisesti puhutaan jo kokonaista joukkoa aivan erilaisia ja erisukuisia kieliä, ja myös jopa aivan lähekkäin elävien yhteisöjen kulttuuri, arvot ja elintavat voivat suuresti poiketa toisistaan. Eikä tämä ole ollut Uuden-Guinean kulttuurinoikka, vaan Uusi-Guinea on päinvastoin nykyaikaan säilynyt jäänne oloista, jotka mitä ilmeisimmin ovat olleet tyypilliset kautta maailman ennen suurten sivilisaatioiden nousua.

Miten hyvänsä "etniset ryhmät" määrittääänkin, olennaista ei ole, kuinka homogeenisia ne ovat olleet, vaan kuinka itseriittoisia. Tähän vastaus on yksiselitteisesti: eivät ensinkään.

Uuden-Guinean yhteisöillä on ollut paljon yhteyksiä (sekä rauhanomaisia että varsinkin ennen myös sotaisia) moniin aivan erikielisiin naapuriryhmiin. Tämä näkyy siitä, että saaren yhteisöissä on perinteisesti ollut normaalia osata sujuvasti oman äidinkielen lisäksi ainakin kahta tai kolmea, ei aivan harvoin huomattavasti useampaakin kieltä. Kaksikieliset avioliitot ovat sangen tavallisia - monessa kieliyhteisössä jopa näiden pienen koon vuoksi välttämättömiä.

Eikä tämä koske vain Uutta-Guineaa. Tällainen on käytäntö ollut esim. Amerikan intiaanien ja Australian alkuasukkaiden parissa ennen kuin englantit, espanjat ja portugali levisivät maanosien valtakieliksi. Ja tänä päivänäkin mustan Afrikan, Intian ja Kaakkois-Aasian etnisesti ja kielellisesti kirjavilla alueilla usean kielen taito on aivan tavallista.

On sinänsä metodisesti ongelmallista päätellä nykyisten keräilijä-metsästäjä- tai pienviljelijäyhteisöjen käytännöistä kaukaisen muinaisuuden oloja: kaikki ihmisyhteisöt ovat aina eläneet muutoksen alaisina, eivätkä luonnonkansat edusta mitään "ihmiskunnan lapsuusastetta". Mutta on ainakin täysin järkeenkäypää olettaa, että jos lukuisat erikieliset (ja myös muuten hyvin eri tapoja noudattavat) keräilijä-metsästäjäin yhteisöt ovat nykyaikana ja lähimenneisyydessä olleet kykeneviä "kansainväliseen" yhteistoimintaan, näin on ollut myös silloin kun maailmassa ei muunlaisia yhteisöjä ollutkaan. Tämä saattaa aivan uuteen valoon Vanhasen (ja ilmeisesti

myös Daviesien) käsityksen, että "muinaisten keräilijä-metsästäjien yhteisöjen etnisen homogeenisuuden takia meiltä puuttuu luontainen kyky elää sovussa vierasheimoisien kanssa" (s. 70).

Joltisenkin oudolta kuulostaa sekin Vanhasen väite, että "etniset konfliktit ovat nykymaailmassa paljon yleisempiä kuin aikaisemmin" (ms.) – eikö yleisesti tunnettukin historia ole niitä täynnä? Ja kun tämä seikka Vanhasen mukaan johtuu "siitä yksinkertaisesta syystä, että muuttoliikkeiden vaikutuksesta aikaisemmin toisistaan erillään asuneet etniset ryhmät ovat joutuneet kosketuksiin toistensa kanssa" (mp.), olisi tietämys eri etnisten ryhmien lukuisista kosketuksista ja monimuotoisesta yhteistoiminnasta historiansa aikana ollut hänelle ilmeiseksi hyödyksi.

Vanhanen ja Daviesit puolustavat demokratiaa, mikä on aivan oikein, ja pitävät sitä ihmisille täysin luonteenomaisena järjestelmänä, kunhan sen edellytykset (ensi sijassa resurssien tasainen jakautuminen) ovat voimassa, minkä myös uskon todeksi. Mutta hyvätkään tarkoitusperät eivät anna lupaa olennaisiin asiavirheisiin.

*Jaakko Anhava
Fil. kand.
Helsinki*

– Oikaisu Matti Virtaselle

Huomautuksesi (*Tieteessä tapahtuu* 7/1998) johdosta kerron, että en ole "löytänyt juutalaisuusgeeniä". Päinvastoin totean kirjani sivulla 175: "Tämä seikka [uskonto] on juutalaisten esihistoriassa aivan olennainen ja sitä on mahdoton syrjäyttää etsittäessä alkuperäistä syytä juutalaisuudelle. Uskonto näyttelee siinä keskeistä osaa. On jopa mahdollista, että 'juutalaisiksi' tultiin alun perin pikemmin omaksumalla tuo uusi, ihmisille toiveita antava pelastususkonto kuin minkään määrätyn biologisen rotuperimän kautta."

Yrjö Ahmavaara